

Розділ II. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477.74)-056.253-053.2

DOI:<https://doi.org/10.18524/2312-6825.2020.31.220036>

Альона Акчебаши
ORCID.ORG/0000-0002-4306-6697,
аспірантка, викладач кафедри історії
та методики її навчання
Ізмаїльського державного університету
(Україна, Ізмаїл)
alionaakchebach@gmail.com

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ГОЛОДУ 1946-1947 рр.: ДОЛЯ ДІТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ПРИДУНАВ'Я

Анотація

У статті представлені події після переможного завершення Другої світової війни, коли населення радянської України мало б почати мирне життя сподіваючись, що найважче і найстрашніше вже позаду. Однак, цьому не судилося бути. Реальні життєві обставини розвіяли всі мрії про щасливе майбутнє. Черговим випробуванням став голод.

Голод в Україні 1946-1947 рр. був викликаний різними факторами. В першу чергу це була спланована акція радянської влади по вилученню залишків зерна в селян для надання допомоги «братнім народам» із соціалістичного табору та відбудови промисловості, відновлення військово-промислового комплексу. Другою причиною стала післявоєнна розруха, яка спричинила руйнування всіх ланок господарства України. По-третє – сильна посуха, яка остаточно підірвала розорене сільське господарство.

Хлібозаготівельні плани 1946-1947 рр. для України були нереальними, однак партійна верхівка вилучала хліб з села адміністративно-командними методами. В результаті, коли плани були виконані лише на 62,4%, влада вдалася до репресій. Керівництво на місцях звинувачувалось в саботажі та «антибільшовицькому ставленні до хлібозаготівель».

Залишившись без зерна, населення почало голодувати. Свого апогею голод досягнув узимку та навесні 1947 р. Голодування охопило майже всі українські території. Найбільше постраждали південні регіони України.

Старанно приховувана, в радянські часи, трагічна сторінка історії українського народу відкриває перед дослідниками жахливі історичні факти. Як відомо, тоталітарний сталінський режим за одну тільки згадку про голод нещадно карав, кваліфікуючи такі дії як поширення наклепницьких вигадок про радянську владу. З пам'яті людей протягом багатьох років всіляко витруювалась спогади про безвинно загиблих.

Особливо незахищеними в роки страшеного голоду були діти. Малих дітей, як і людей похилого віку, голод не щадив. Заради того, щоб зберегти життя своєї дитини матері відвозили їх до міста і залишали на вокзалах, у під'їздах житлових будинків, на танках лікарень, ясел, дитсадків, дитячих будинків.

Попри намагання батьків усіма засобами, часто ціною власного життя, захистити своїх дітей від голодної смерті, позбавлені упродовж тривалого часу будь-якої їжі, діти, крім нестерпних фізичних тортур, зазнавали моральних страждань. В статті представлені архівні матеріали, які містять інформацію про те, що допомога голодуючим дітям Півдня України почала надходити лише з 15 січня 1947 р., коли значна частина дітей вже захворіла на дистрофію. Відкриті нові дитячі будинки виявилися нездатними прийняти тисячі безпритульних дітей області.

За оцінками різних істориків у роки Голодомору голодною смертю померло від 1,5 до 4 млн. дітей. А ті, що вижили, вирости і через десятиліття розказали нащадкам про злочин геноциду, однак на все життя лишилися у неофіційному і невизнаному в Україні статусі «жертви Голодомору».

Alyona Akchebash,
ORCID.ORG/0000-0002-4306-6697,
postgraduate student,
professor department of history and
methods of its training
Izmail State University of Humanities
(Izmail, Odessa region, Ukraine)
alionaakchebach@gmail.com

SOCIAL ASPECTS OF THE FAMINE OF 1946-1947: THE FATE OF CHILDREN OF THE UKRAINIAN DANUBE REGION

Summary

The article presents the events that took place after the victorious end of the Second World War, when the population of Soviet Ukraine had to start a peaceful life hoping that the hardest and the worst was over. However, this was not destined to be.

Real life circumstances dispelled all dreams of a happy future. Another test for Ukrainian people was famine.

The famine in Ukraine in 1946-1947 was caused by various factors. First of all, it was a planned action of the Soviet authorities in order to remove the remnants of grain from the peasants to help the «fraternal nations» from the socialist camp and to rebuild industry, to restore the military-industrial complex. The second reason was the post-war devastation, which led to the destruction of all parts of Ukraine's economy. Third reason was a severe drought that finally undermined ruined agriculture.

The grain procurement plans of 1946-1947 were unrealistic for Ukraine, but the party leadership withdrew bread from the village by administrative-command methods. As a result, when the plans were fulfilled by only 62.4%, the authorities resorted to repression. The local leadership was accused of sabotage and «anti-Bolshevik attitude to grain procurement.»

The population began to starve because people were left without grain. The famine reached its apogee in the winter and spring of 1947. The famine covered almost all Ukrainian territories. The southern regions of Ukraine suffered the most from famine.

This tragic page of the history of the Ukrainian people, which was carefully hidden in Soviet times, reveals to investigators terrible historical facts. As is well known, the totalitarian Stalinist regime punished people mercilessly for the mere mention of famine, describing such actions as the spread of slanderous fabrications about Soviet power. Memories of those who died innocently had been erased from people's memory for many years.

Children were especially vulnerable during the years of terrible famine. Young children, as well as elderly people, were not spared by famine. In order to save the life of their child, mothers took them to the city and left them at railway stations, on the porches of residential buildings and on the front steps of hospitals, nurseries, kindergartens, orphanages.

Parents tried, by all means, often at the cost of their own lives, to protect their children from starvation. Despite their efforts, children were deprived of any food for a long time and in addition to unbearable physical torture, underwent moral suffering. They did not understand why their mother did not want to feed them, because they want to eat so much, and their father, always so strong, allowed strangers to take everything out of their yard.

According to various historians, between 1.5 and 4 million children died of starvation during the Holodomor. And those who survived, grew up and told their descendants about the crime of genocide decades later. They remained for life in the unofficial and unrecognized in Ukraine status of «victims of the Holodomor».

Key words: *famine, communist construction, orphanages, homelessness, charity.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Повоєнний голод 1946–1947 років злочинно замовчувався комуністичною владою СРСР протягом декількох десятиліть. В наукових публікаціях, в підручниках та навчальних посібниках слово голод взагалі не згадувалось. Прагнучи не затьмарити «успіхи соціалістичного, а між тим і комуністичного будівництва» радянські керманічі наклали табу на цю тему, прирівнюючи питання до державної таємниці. Про страшне, голодне лихо не дозволялося не те що писати, а й говорити чи згадувати в офіційних документах, у засобах масової інформації.

Аналіз останніх досліджень. Початок розробки названої теми датується кінцем 80-х років ХХ ст., зокрема серед перших з'явилися публікації, І.М. Маковійчука, Ю.Г. Пилявець (Маковійчук, Пилявець, 1990), С.В.

Кульчицького (Кульчицький, 1991), О.М. Веселова, П.П. Панченко (Веселова, Панченко, 1995; Веселова, 2002).

Величезна дослідницька робота була організована в середині 90-х років щодо вивчення архівів, їх введення до наукового обігу, листування зі свідками тих подій, записування спогадів. Плідна робота була продовжена істориками та краєзнавцями в областях. Вдалось зібрати значний обсяг документів у селах, містах та містечках України.

З метою забезпечення належного вшанування пам'яті жертв Голодоморів Ізмаїльського району Одеської області, в 2009 році була видана Книга пам'яті «Голодомори 1932-1933 та 1946-1947 років». До неї увійшли спогади свідків Голодоморів, були встановлені прізвища померлих від голоду в період 1932-1933 та 1946-1947 років (Голодомор 1932-1933, 1946-1947 років. Пам'ять народу, 2009).

Опрацювання регіональних та місцевих матеріалів і документів про голод 1946-1947 років на території Українського Придунав'я продовжується і на сучасному етапі істориками Л.Ф. Циганенко (Циганенко, 2017), В.Г. Церковна (Церковна, 2017), В. Гордієнко, Г. Гордієнко (Гордієнко В., Гордієнко Г., 2018) та частково І. Кашу (Кашу, 2014).

Метою статті є аналіз ситуації, яка склалася в Ізмаїльській області радянської України в 1946-1947 рр. та висвітлити умови життя найбільш незахищеної соціальних групи в цей період – дітей.

Наукові завдання статті зумовлюються тим, що вітчизняними та зарубіжними істориками цей регіон, в контексті дослідження Третього голоду в Україні, майже не виділявся. Осторонь конкретно-історичних досліджень залишаються соціальні аспекти голоду 1946-1947 рр. на території Українського Придунав'я.

Виклад основного матеріалу. Весною 1946 р. Ізмаїльська область разом з іншими областями УРСР переживала труднощі пов'язані із посухою та зруйнованим війною сільським господарством. Незважаючи на цей фактор, в регіоні починається реалізація широкомасштабних планів хлібозаготівель та

податкової політики щодо селянства. Водночас був відновлений процес колективізації краю.

Проведення хлібозаготівельних кампаній 1946-1947 рр. значно посилило кризовий стан сільського господарства. Насильницьке вилучення хліба з села стало вирішальною причиною початку голоду. За таких умов, найбільш уразливими та беззахисними категоріям населення стали діти та люди похилого віку.

Діти були змушені добувати собі їжу самостійно. Вони збирали коріння дерев, насіння диких рослин відловлюючи ховрахів і розкопуючи курганчики мишей у пошуках зерна. Не рідко матері відвозили малюків до міста і залишали на вокзалах, у під'їздах житлових будинків, на ганках лікарень, ясел, дитсадків або дитячих будинків. Старих людей голод забирав одразу.

Становище дітей в Ізмаїльській області характеризують «Довідки про виконання постанови Ради Міністрів УРСР від 4 XII 1946 року за №2018-123 «Про організацію допомоги дітям в районах, які постраждали від засухи» на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка за підписом міністра охорони здоров'я УРСР Кононенка від 30 січня 1947 р. З документів можна дізнатися, що тільки восени 1946 року були зроблені перші спроби хоча б частково надати допомогу українським дітям у південних областях республіки, де вже почався голод. Однак, за інформацією міністра, допомога харчами дітям півдня України загалом та Ізмаїльської області, була надана лише з 15 січня 1947 року, оскільки виникли проблеми з доставкою продовольства.

25 вересня 1947 року голова Ізмаїльського облвиконкому К. Ананко надіслав до Києва на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича й голови Ради Міністрів УРСР М. Хрущова «Доповідну записку» про соціальне становище в області в результаті «жорстокої засухи». В документі К. Ананко зазначав, що упродовж жовтня 1946 й серпня 1947 рр. понад 80 тис. чол. захворіли на дистрофію. Незважаючи на всі вжиті заходи (створення мережі спеціалізованих медичних закладів та госпіталізація 20 тис. хворих, організація їдалень та пунктів безкоштовного харчування), 35940 осіб в

області за вказаний період померли «на ґрунті дистрофії», тобто, від голоду. Також згідно «Доповідної записки», з'ясувалося, що люди, які вижили після дистрофії не змогли відновити до кінця своє здоров'я. Актуальним залишалось питання відставання багатьох господарств області, які попри те, що отримали незначну допомогу від держави не змогли відновити виробництво. За словами чиновника в цей період більша частина господарств не змогли засіяти свої присадибні ділянки, не кажучи вже про польові угіддя. К. Ананко доповідає, що 14180 індивідуальних селянських господарств регіону не взяли участь у виконанні державних планів заготівлі хліба, м'яса, молока та інших продуктів (ЦДАГО України Ф.1. Оп.23. Спр.912).

Серед багатьох проблем, які виникли в регіоні К. Ананко вказує ще на одну. Понад 10 тисяч дітей в області стали сиротами, або напівсиротами. Це – на 126 тис. дітей дошкільного і шкільного віку в Ізмаїльській області на початку 1947 року (ЦДАГО України. Ф.1, Оп.23. Спр.4931). Близько 5 тисяч цих дітей вдалося влаштувати в дитячі будинки. Однак, 4 тис. дітей, наголошує К. Ананко, «поки що залишаються поза дитячими будинками» та стали безпритульними (ЦДАГО України. Ф.1. Оп.23. Спр.912).

Траплялись випадки, коли бездітні сім'ї брали до себе сиріт чи дітей із багатодітних сімей, у яких уже не було нічого їсти. Завдяки цьому діти виживали.

Так, в селі Озерне Ізмаїльської області в 1946 році вдова Арику Парасков'я Василівна вирішує відкрити дитячий будинок – ясла.

У листопаді 1944 року, її чоловік Арику Парфентій Прокопович пішов на війну. У той час в їхній сім'ї було 5 дітей. 10 липня 1945 року Парасков'я Василівна отримала похоронку, в якій повідомлялося, що її чоловік загинув 22 квітня 1945р. 17 липня 1945 року жінка народила доньку Ганну. Восени цього ж року померла 17-ти річна донька Олена.

Жінка залишилась із п'ятьма дітьми на руках. В період голоду 1946 року вона втратила ще одну дитину – сина Маріна.

Прагнення врятувати своїх дітей від голодної смерті стає головною причиною відкриття в покинутому будинку на вулиці Садовій своєрідного дитячого будинку. Під її опікою опиняються близько 10 дітей-сиріт та напівсиріт.

Про цей дитячий будинок згадує Балика Іван Тимофійович, 1942 року народження: «Я вдячний Богу і долі, що мене побачила» баба Параска »і взяла до себе. За короткий час Парасков'ї Василівні вдалось обставити одну кімнату. На лежанці постелила рогожки і щодня кидала свіжу соломку, на якій ми грали. Годувала нас 3 рази на добу кашею з подрібнених зерен пшениці, гороху, кукурудзи, вівса. М'яса не було. Чистила картоплю і варила, але кожуру не викидувала, знову варила і давала нам. Баба Параска стежила, щоб дітей ніхто не ображав, і якщо комусь було погано, вона могла весь день носити його на руках, колискову співати, розповідати казки. До сьогоднішнього дня пам'ятаю, як вона читала нам напам'ять «Бородіно». На початку 1947 року нас було близько 10 дітей. Так, сім'я мого батька була заможною, але мама була сиротою, і тому дідусь і бабуся її не любили, намагалися їх з батьком розлучити. Коли батько пішов на війну, мати просто вигнали з сім'ї, а ми з братом залишилися у них. Але ми були лише в якості сторожових собак. Поки дід з бабусяю були на полі, вони закривали на ключ будинок і ми залишалися на вулиці. Одного разу ми забралися в будинок, коли їх не було, знайшли хліб і наїлися. Коли дідусь з бабусяю повернулися з поля жорстко нас побили і вигнали з дому. Ми лягли спати в хліві, а вночі я прокинувся, тому що став задихатися. Подивився на брата, він став опухати, до ранку помер. Потім мене до себе взяв родич, у якого було п'ятеро дітей. Через деякий час я потрапив в цей дитячий будинок. Батько повернувся тільки в 1949 році, і ми відразу переїхали в інший дім. Тільки завдяки бабі Парасці я живий. Своїх дітей люблю і намагаюся все робити для того, щоб ніхто з них не знав, що таке голод» (Голодомор 1932-1933, 1946-1947 років. Пам'ять народу, 2009: 166).

В селі Багате Ізмаїльської області Гайдаржи Михайлу вдалось приховати частину врожаю. Протягом зими 1946 року він намагався врятувати від голоду колгоспників та їхніх дітей. Весною 1947 року хтось із сусідів доніс на нього. М. Гайдаржи засудили та посадили в тюрму (Голодомор 1932-1933, 1946-1947 років. Пам'ять народу, 2009: 167). Багатьом дітям села Утконосівка Ізмаїльського області вдалось вижити в ті страшні роки завдяки організованій в центрі села їдальні. В ній один раз на день видавали одну порцію каші та шматочок хліба.

Нажаль, таких добродійців як Арику Парасков'я та Гайдаржи Михайло в Ізмаїльській області було дуже мало і доля багатьох безпритульних дітей була трагічною.

Секретар ЦК КП(б)У по транспорту Чумаченко та заступник завідувача відділом кадрів культури та науки ЦК Макарченко надіслали Л. Кагановичу «Доповідну записку» про боротьбу з дитячою безпритульністю. Тільки за три місяці 1947 р. у дитячі приймальні пункти МВС УРСР прибуло велика кількість безпритульних дітей. Працівниками міліції були «вилучили» з вулиць міст, вокзалів, станцій і пристаней 18713 дітей. У січні 1947 р. в приймальні пункти було направлено 4521 дитину; у лютому – 5631; у березні – 8561; а за 15 днів квітня – 4587 безпритульних та бездоглядних дітей. 80 % «вилучених» з вулиці дітей були віком від 3 до 13 років (ЦДАГО України. Ф.1, Оп.23. Спр.4932). У результаті напливу безпритульних дітей виникла проблема перевантаженості 38 приймально-розподільчих пунктів МВС УРСР, незважаючи на те, що їх розширили на 1505 місць, зокрема, в Києві, Львові та Харкові.

Згідно з правилами, в приймально-розподільчому пункті діти мали перебувати не більше 14 діб. Але станом на 15 квітня 1947 р. тут понад зазначений термін вже перебувало 7589 дітей, хоча вони були розраховані на одночасне перебування лише 4585 чол. (ЦДАГО України. Ф.1, Оп.23, Спр.4932). На вимогу МВС УРСР до міністерства освіти республіки прийняти

й розподілити безпритульних дітей у дитячі будинки, останнє відповідало відмовою через те, що всі дитячі будинки вже перевантажені. Але, навіть коли безпритульні діти потрапляли до дитячих будинків, це не гарантувало виживання, оскільки умови перебування там були нестерпними (Гордієнко В., Гордієнко Г., 2018: 75).

В Ізмаїльській області, згідно з постановою від 4 грудня 1946 р. було вирішено збільшити кількість дитбудинків з 7 (1190 дітей) до 17 (3710 дітей). Станом на 1 лютого 1947 р. в області вже працювало 15 дитбудинків, де перебувало 3310 дітей.

В 1947-1951 рр. діяв Утконосівський дитячий будинок, який виконував функції медичного закладу. Сюди з усіх дитячих будинків Бессарабії відправляли тяжкохворих дітей, у тому числі дошкільного віку. Ті діти, яким пощастило одужати, були розподілені в інші заклади. Взимку 1947 р. умови в яких перебували вихованці будинку були нестерпними. З необхідних 2000 т палива було забезпечено лише чверть, через що дітям доводилося спати в холодних спальних кімнатах. Вихователі були змушені постійно перебувати у верхньому одязі, вихованці також займалися та проводили вільний час, одягнені в пальта. До того ж постійне знаходження в холодних кімнатах призводило до різкого погіршення здоров'я дітей, а також не могло не впливати на дотримання нормального санітарного режиму в дитячих будинках (ЦДАГО України Ф. 1. Оп. 73. Спр. 339).

Відомо, що дитячий будинок був відкритий і в селі Лощинівка. В 1948 р після закінчення Ізмаїльського педагогічного училища Раїса Калева була направлена туди на роботу вихователем. З її слів, в 2016 році, вдалось записати, що дітей привозили з усього району пухлими, хворими, голодними. Багато хто не виживав. Діти, які були в більшій мірі здоровими працювали в колгоспному полі. (Голодомор 1932-1933, 1946-1947 років. Пам'ять народу, 2009: 80).

Висновки. Під час голоду 1946 – 1947 років в Україні поряд із дорослими страждали й діти, які через специфіку своєї вікової групи, ставали найменш захищеною категорією післявоєнного суспільства. Трагічні події післявоєнних років призвели до активізації такого явища, як дитяча безпритульність. Так, якщо загальна кількість вихованців дитячих будинків у 1946 році становила 75064 дитини, то в 1947 році ця кількість зросла до 125827 чоловік. Окрім того, загострення продовольчої проблеми стало причиною збільшення проявів девіантної поведінки серед неповнолітніх громадян повоєнної України, яких засуджували навіть за незначні злочини. Наразі ми небагато знаємо і про добродійців цього періоду, адже нерідко наслідки такої допомоги ставали фатальними для людей.

Досить тривалий час в глибинах спецховищ були приховані викривальні документи, засекречені архіви та заметені сліди злочинів сталінського режиму. На довгі роки була переписана історія на догоду диктатору та ідеологічного вождя. Однак з пам'яттю народу нічого не вдієш вона зберігатиме правду. Правду про ті страшні роки, про ті страшні події.

За оцінками істориків в роки Голодомору померло від 1,5 до 4 млн. дітей. А ті, що змогли вижити, вирости і через десятиліття донесли нащадкам про страшні події 1946-1947 рр., але на все життя лишилися у невизнаному в Україні статусі «жертви Голодомору».

Список використаних джерел та літератури

- Веселова, 1996 - Веселова О. М. Голод в Україні 1946–1947: [док. і матеріали] К.; Нью-Йорк, 1996. 360 с
- Веселова, 2002 - Веселова О.М. Нарис історії України ХХ ст. 2002. С.148-152.
- Веселова, 1995 - Веселова О.М., Панченко П.П. Ще одна трагічна сторінка історії України. Голод 1946-1947 рр. Український історичний журнал. 1995. № 6. С. 112-115.
- Воронов, Пилявець, 1991 - Воронов І.О., Пилявець Ю.Г. Голод 1946-1947 рр. К., 1991; сер. 1, № 1. 48 с.
- Голодомор 1932-1933, 1946-1947 років. Пам'ять народу. Ізмаїльська районна державна адміністрація. Ізмаїльська рада. 2009. 215с.
- Гордієнко, Гордієнко, 2018- Гордієнко В., Гордієнко Г. Діти в Ізмаїльській області під час голоду 1946-1947 рр. Емінак. 2018. № 2(1). С. 72-80.
- Кашу, 2014 - Кашу І. Голод 1946-1947 гг. в Молдавской ССР: причины и последствия. З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. 2014. № 2. С. 211-256.
- Кульчицький, 1991 - Кульчицький С.В. Новітня історія. Український історичний журнал. 1991. № 10. С. 13.
- Маковійчук, Пилявець, 1990 - Маковійчук І.М., Пилявець Ю.Г. Голод на Україні у 1946–1947 роках. Український історичний журнал. 1990. № 8. С. 14-32;
- Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України) Ф.1. Оп.23. Спр.912. 116 арк.

- ЦДАГО України. Ф.1, Оп.23, Спр.4931. 393 арк.
 ЦДАГО України. Ф.1, Оп.23, Спр.4932. 178 арк.
 Церковна, 2017 - Церковна В.Г. Голод 1946-1947 рр. на Ізмаїльщині крізь призму офіційних документів. III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня, 2017 року). Ізмаїл, 2017. С. 287-294
 Циганенко, 2017 - Циганенко Л. Матеріально-побутові умови життя студентів повоєнної доби (за матеріалами Білгород-Дністровського учительського інституту 1944-1949 рр.). III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня, 2017 року). Ізмаїл, 2017. С. 295-299.

References

- Holodomor 1932-1933 1946-1947 rokiv. Pamiat narodu. (2009). [Holodomor of 1932-1933, 1946-1947. The memory of the people.] Izmailska raionna derzhavna administratsiia. Izmailska rada. 215 s. [in Ukrainian].
- Hordiienko, Hordiienko, 2018 - Hordiienko V. Hordiienko H. Dity v Izmailskii oblasti pid chas holodu 1946-1947 rr. [Children in the Izmail region during the famine of 1946-1947]. Eminak. 2 (1).2018 S. 72-80 [in Ukrainian].
- Kashu, 2014 - Kashu I. Holod 1946–1947 rh. v Moldavskoi SSR: prychny u posledstvyia. [Famine 1946-1947 in the Moldavian SSR: causes and consequences.] Z Arkhiviv VUChK HPU NKVD KHB. 2. 2014 S. 211–256 [in Russian].
- Kulchytskyi, 1991 - Kulchytskyi S.V. Novitnia istoriia. [Newest history]. Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal. №10.1991 S. 13 [in Ukrainian].
- Makoviichuk, Pyliavets, 1990 - Makoviichuk I.M. Pyliavets Yu.H. Holod na Ukraini u 1946–1947 rokakh [Famine in Ukraine in 1946-1947.]. Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal. №8.1990 S. 14–32 [in Ukrainian].
- Tsentrallyi Derzhavnyi Arkhiv Hromadskykh Obiednan Ukrainu. F.1, Op. 23, Spr. 912. Ark. 70 [in Ukrainian].
- Tserkovna, 2017 - Tserkovna V.H. Holod 1946-1947 rr. na Izmailshchyni kriz pryzmu ofitsiinykh dokumentiv [Famine 1946-1947 in Izmail region through the prism of official documents.] III Dunaiski naukovy chytannia holod 1946-1947 rr. Istorychni filosofsko-psykholohichni ta pedahohichni aspekti: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (18-19 travnia 2017 roku.). Izmail RVV IDHU «SMYL». 2017 S. 287-294 [in Ukrainian].
- Tsyhanenko, 2017 - Tsyhanenko L.. Materialno-pobutovi umovy zhyttia studentiv povoiennoi doby (za materialamy Bilhorod-Dnistrovskoho uchytelskoho instytutu 1944-1949 rr. [Material and living conditions of students of the postwar era (according to the materials of Belgorod-Dniester teacher's institute 1944-1949.)). III Dunaiski naukovy chytannia holod 1946-1947 rr. Istorychni filosofsko-psykholohichni ta pedahohichni aspekti: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (18-19 travnia 2017 roku.). Izmail. 2017 S. 295-299 [in Ukrainian].
- Veselova, 1996 - Veselova O. M. Holod v Ukraini 1946–1947 [Famine in Ukraine in 1946-1947.]. K. Niu-York Vyd-Vo M. P. Kots.1996 360 s. [in Ukrainian].
- Veselova, 2002 Veselova O.M. Holod 1946–1947 rr. v Ukraini. [Famine 1946-1947 in Ukraine]. Narys istorii Ukrainy XX st. 2002 S. 148-152. [in Ukrainian].
- Veselova, Panchenko – 1995 Veselova O.M. Panchenko P.P. (1995). Shche odna trahichna storinka istorii Ukrainy. Holod 1946–1947 rokiv. [Another tragic page of the history of Ukraine. Famine 1946-1947]. Ukrainyskyi istorychnyi zhurnal. №6.1995 S. 112-115 [in Ukrainian].
- Voronov, Pyliavets, 1991 - Voronov I.O. Pyliavets Yu.H. (1991). Holod 1946–1947 rokakh [Famine in 1946-1947.] K.: T-Vo «Znannia» Chas I Suspilstvo Ser.1, №1 1991. 48 s. [in Ukrainian].